

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ
СТРУЧНЕ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

**ЛИТУРГИЈСКА ТЕОЛОГИЈА ДЕЛА ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИНА – ПРОТИВ
ПАПСТВА РИМСКОГ (ПБ РС 214) У КОНТЕКСТУ КОНФЕСИОНАЛНО-
ПОЛЕМИЧКЕ ЛИТЕРАТУРЕ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ХVIII ВЕКА**

ДОКТОРАНДА ТУФИКА А. ТАЈАРА

На седници Наставно-научног већа Православног богословског факултета Универзитета у Београду, одржаној 29. јануара 2021. године, изабрани су чланови Стручне комисије за преглед и оцену докторске дисертације докторанда архимандрита Туфика А. Тајара под насловом *Литургијска теологија дела Захарије Орфелина - Против папства римског (ПБ РС 214) у контексту конфесионално-полемичке литературе Карловачке митрополије ХVIII века*, који после читања дисертације и међусобног консултовања, имају част да Већу поднесу следећи Реферат:

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Докторанд Туфик А. Тајар рођен је 20. априла 1982. године у Сафити (Сирија) од оца Антонија и мајке Аиде. Основну и средњу школу похађао је и завршио у родном граду, а основне академске студије у Тартусу. Благословом Његовог Високопреосвештенства Митрополита аркадијског Василија (Мансура), године 2008. уписује основне студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду које напослетку успешно приводи крају. Своје богословско и академско

усавршавање наставља уписујући мастер студије на истом Факултету, где ће 2014. године одбранили мастер рад на тему *Литургијске полемике у Српској Цркви у последњих 100 година*. Докторске студије уписао је академске 2014/2015. године на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. Године 2012. рукоположен је у чин ђакона у Крагујевцу, а потом и у чин презвитера у Сирији 2015. године. Исте године је рукопроизведен у Крагујевцу у чин архимандрита. Користи се литературом на арапском, латинском, енглеском, руском и грчком језику.

Кандидат је објавио оригинални научни рад под насловом „Литургијске полемике у Српској Цркви почетком XX столећа“ (2020). *Богословље*, часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду 79/2 (2020): 41-57.

Дана 22. септембра 2017. године студент докторских студија Туфик А. Тајар одбранио је предлог теме докторског рада под горепоменутиим насловом, пред Комисијом у саставу: професор др Предраг Пузовић (председавајући), професор др Ненад Милошевић и професор др Зоран Ранковић. Извештај Комисије за одобрење теме поднет је Наставно-научном већу Православног богословског факултета у Београду 27. новембра 2017. године и прихваћен на седници наведеног Већа, одржаној 12. децембра 2017. године (број 01/4-916/15). Следствено, Веће друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду дало је сагласност на тему дисертације на седници, одржаној 26. децембра 2017. године (број 61206-5258/2-17). Коначно, кандидат је уз сагласност ментора, професора др Владимира Вукашиновића, предао завршену докторску дисертацију референту за докторске студије Службе за студентска питања Православног богословског факултета у Београду 22. јануара 2021. године, чиме су створени законски услови за покретање процеса јавне одбране дисертације.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације докторанда Туфика А. Тајара је проучавање литургијске теологије садржане у рукописном делу Захарија Орфелина *Против Папства римског* (Патријаршијска библиотека Рс 214), која је преиспитивана и сагледавана у контексту владајуће конфесионално-полемичке литературе Карловачке митрополије XVIII столећа. У складу са тим, основни циљ овог докторског рада је темељно разумевање полазишта и

домета литургијског богословља једног атипичног теолога какав је био Захарија Орфелин, као и препознавање степена доприноса истог у светлу богословског стваралаштва других полемичких теолога поменуте епохе, попут Епископа Дионисија Новаковића и архимандрита Јована Рајића. Релевантност овога истраживања очитује се у томе што доприноси потпунијем и квалитетнијем разумевању теолошких интересовања православних Срба у Карловачкој митрополији XVIII столећа и уједно путева српског полемичког богословља, чији је заслужни представник изузетни полихистор и драгоцен теолог Захарије Орфелин.

3. Опис садржаја дисертације

Треба нагласити да је кандидат поделио садржину рада на две велике целине или дела. Први део рада чине четири поглавља. У првом поглављу под насловом „Живот православних Срба у Карловачкој митрополији XVIII века: друштвене, црквене и богословске прилике“, изложен је својеврсни и одмерени истраживачки увид у контекст живота православних Срба под духовним окриљем Карловачке митрополије у поменутој епохи, поводом чега су сагледане егзистенцијалне околности, али и владајући богословски токови међу православним Србима уз неизоставан осврт на унијатску пропаганду и притиске вршене од хабзбуршких властодржаца на вернике Карловачке митрополије. После сажетог прегледа изразито неповољних околности по живот православних Срба у Карловачкој митрополији у време царице Марије Терезије и Јосифа II, кандидат је исправно закључио да је, упркос појачаном прозелитизму у усменој и писменој форми, ово доба одликовало веома живо и динамично стваралаштво полемичких рукописних књига, а што је заправо сведочило о постојању изразите потребе за образовањем клира и лаоса у циљу конструктивнијег и подробнијег учешћа у актуелним богословским расправама.

Друго поглавље које је названо „Захарија Орфелин – живот и стваралаштво“, посвећено је детаљном проучавању чињеница из живота и круга интересовања и делатности Захарија Орфелина, рођеног 1726. године у Вуковару, па све до његовог упокојења у мајуру Сајлово, 19. јануара 1785. године. Иако су многобројни биографски и библиографски подаци у вези са његовом личношћу у великој мери минуциозно већ истражени, досадашњи резултати таквих истраживачких прегнућа нису у потпуности

одговорили на сва питања која је могуће поставити у вези са значајем и доприносом неуморног и трудољубивог делатника какав је био Захарија Орфелин. Реч је, наиме, о ствараоцу који је поседовао енциклопедијску ширину и владао руским, немачким, латинским, италијанским и француским језиком, док је истовремено писао на славено-српском, руском и немачком језику. У складу са тим, потпуно је разумљиво што му је његова вишедимензионална личност омогућавала да буде: учитељ, канцелиста, калиграф, картограф, илустратор, графичар, бакрорезац, педагошки писац, песник, преводилац, издавач, филолог, уредник календара и часописа, рецензент, коректор и редактор, продавац књига, лексикограф, природњак, ботаничар, технолог, библиограф, историчар, виноградар, популизатор науке и политиколог, те поврх свега, својеврсни теолог Карловачке митрополије у XVIII веку.

У трећем поглављу сагледане су историјске и теолошке претпоставке настанка Орфелиновог списа *Против папства римског*, као што је проблематика унијатских интерполација у *Катихизису* архимандрита Јована Рајића, прозелитистичке беседе Антонија Рушицке о јединству хришћанства, али и појаве и последица објаве Ајблове брошуре *Шта је папство?* Сходно овим неоспорним чињеницама, настанак рукописног и најобимнијег Орфелиновог богословско-полемичког дела *Против папства римског* препознат је од стране нашег докторанда не само као правовремена реакција једног полихистора и нетипичног теолога какав је заправо био Захарија Орфелин, већ и као показатељ духовне будности, снаге и богословске живости у Карловачкој митрополији у XVIII веку.

Четврто поглавље првога дела рада насловљено као „Рукописна књига *Против Папства римског* – уводна питања“ подразумевало је пружање одговора на питања првенствено у вези с настанком списа *Против папства римског*. После веома пажљивог консултовања свега што је писано о проучаваном рукопису и стеченог целовитог увида у разматрану проблематику, кандидат је дошао до неколико оригиналних и драгоцених закључака. Најстарији подаци о два рукописна Орфелинова дела *Православноје соборнија апостолскија и јерусалимскија греческаго закона цркве исповједаније* и *Трактат о јединстве црквеј*, садржани у лексикону Алексиуса Хораџија *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum* из 1776. године, представљали су кључно полазиште за

идентификовање књиге која је била предмет истраживања нашег кандидата. Стога, друго Орфелиново дело у рукопису *Трактат о јединству цркве* које помиње Хорањи, према мишљењу кандидата, јесте *првобитни* назив књиге *Против папства римског*. Разлог давања таквог имена књизи подстакнут је насловом штампане верзије прозелитистичке Рушицкине беседе која гласи *Проповед о јединству у хришћанству на основу Јовановог Јеванђеља 17, 20–21*. Међутим, доминантна тема дотичне књиге полемичко-теолошког садржаја било је оповргавање учења Римокатоличке Цркве о томе да је римски папа глава свеукупне хришћанске Цркве, о чему између осталог и говори Рушицка, што ће напоследку одредити вероватно самог Орфелина, а можда и некога другог, да на полеђини корица књиге испише њен *други*, данас познатији назив *Против папства римског*. Отуда, првобитни наслов књиге *Трактат о јединству цркве* ће, у распону од 1776. године па до времена Јосифа Шафарика, бити врло вероватно исцепан с почетка рукописа, док ће други наслов с полеђине корице књиге *Против папства римског* дочекати Други светски рат, када ће, по насилном отуђењу књиге, и он у међувремену нестати.

Када је реч о времену настанка Орфелиновог рукописног дела, кандидат с правом тврди да је аутор почео писање крајем 1773. или наредне 1774. године, при чему није могуће прецизирати ништа више од тога. Писање тако обимне књиге дефинитивно је одузело много времена, али нема начина за прецизно одређење хронолошког оквира њеног завршетка, иако поједини истраживачи тврде да је Орфелиново дело било спремно за штампу још 1776. године, са чиме је докторанд Тајар делимично сагласан, будући да је према његовом сопственом увиду поменуто дело било у већој мери припремљено за штампање. Уосталом, да је штампање и дељење беседе Антонија Рушицке, изговорене 4. маја 1773. године, несумњиво био пресудни узрок настанка проучаваног списка говоре и странице 9, 10, 21, 23, 55. и 390. самога текста, где Орфелин експлицитно наводи Рушицку, позивајући се на поједине његове мисли и називајући га, између осталог, предикатором (проповедником) римског властољубља. Према мишљењу нашег докторанда, готово је сасвим извесно да је *Трактат о јединству цркве* или *Књигу против папства римског* Захарија Орфелин написао у Карловцима, у којима је живео и стварао од 1773. до 1779. године, и то на захтев и по одобрењу Митрополита карловачког Викентија Јовановића Видака.

Процес писања наведеног Орфелиног дела подразумевао је консултовање веома обимне библиотеке и одговарајуће литературе. Осим добропознатих и објављених резултата аутора који су се до сада бавили Орфелиновом библиотеком и евидентирањем литературе која је послужила за израду дела *Против папства римског*, докторанд Тајар дошао је и до сопствених увида у дела која су тим поводом коришћена од стране наведеног аутора. Када је реч о сведочанствима светих отаца и учитеља Цркве, Захарија Орфелин се приликом писања, између осталог, служио у мањој мери изворима из прве руке, док је по свему судећи претежно консултовао изворе из друге руке. Он је том приликом читао, врло вероватно, поједина антикатоличка дела и компилације које су му биле доступне. Осим тога, проучавање Орфелинове литургијске теологије садржане у спису *Против папства римског* омогућило је нашем кандидату да утврди да се поменути аутор у највећој мери служио литературом римокатоличког и протестантског порекла, уз повремену заступљеност богословских дела православних руских и грчких теолога.

На основу претходно изложеног, неоспорно је да је Орфелинова припрема за писање наведеног дела трајала годинама, при чему је он настојао обухватити сву релевантну литературу, марљиво је скупљајући на својим путовањима, размењујући и поручујући неопходне књиге на различите начине. Упоредо са тим, треба нагласити и да је питање оригиналности проучаваног списка већ раније разматрано од Димитрија Руварца, Мите Костића и Тихомира Остојића, па је сходно њиховом истраживачком раду констатовано да Орфелиново дело представља у великој мери компилацију, састављену благодарећи првенствено богословско-полемичкој литератури развијаној и доминантној особито после реформације. Међутим, наш докторанд је стекао увид да је то само делимично тачно. Осим неоспорне Орфелинове композиционе вештине и изузетне употребе обимне стручне литературе, оригиналност његовог ауторства видљива је, према тврђењу нашег кандидата, не само на примерима саме концепције и распореда тема у поглављима, већ поврх свега у знатним деловима садржине веома значајне књиге *Против папства римског*. Такође, треба истаћи да је поменуто дело написано на славеносрпском језику, док је Орфелинов рукопис читак и прегледан иако су у тексту на више места приметне накнадне интервенције и допуне.

Обим рукописног дела *Против папства римског* укупно износи 925 страница, укључујући садржај који је исписан на последњим страницама књиге. Изузев недостајуће прве две странице, на којима су били садржани наслов књиге и име аутора с могућом посветом, још је Руварац констатовао да је из увода овога дела, који су првобитно чиниле странице од треће до десете, Орфелин ишчупао седму и осму, док је садржину првога пасуса на шестој и целокупну садржину на деветој страници оставио, али прецртао, додавши након тога пет редова текста којим завршава увод. Осим тога, после пажљивог прегледа и ишчитавања наш кандидат је закључио да је у спису на неколико места дошло до понављања нумерација страница, и то: 128, 130. и 162. странице, док је 381. страница погрешно нумерисана као 481. Такође, још на једном месту дошло је до погрешне нумерације, у распону од 593–596. странице, то јест изостављене су странице 594. и 595. па после 593. одмах следи страница 596.

Према Орфелиновој концепцији књиге, на последњим листовима рукописа налази се садржај. При томе, на основу запажања докторанда Тајара закључено је да је аутор првобитну поделу садржине списа на мањи број поглавља од постојећих у међувремену напустио и одлучио да накнадним интервенцијама изврши њихову прераспodelу на укупно тридесет и два поглавља, почев од странице 63. Иако он у неким тачкама одступа од онога што се у књизи налази, на страницама 923, 924. и 925. изложен је садржај следећим редоследом: Увод; Први одељак: О правој Саборној Цркви, и о њеним деловима – стр. 10; Други одељак: Јерусалимска, а не Римска Црква јесте мати свих Цркава – стр. 13; Трећи одељак: О центру или средини јединства Цркве – стр. 21; Четврти одељак: Глава саборне Цркве јесте сам Христос, а од људи то нико није – стр. 42; Пети одељак: О намеснику Христовом на земљи – стр. 57; Шести одељак: О једнакости власти апостола – стр. 63; Седми одељак: О првенству апостола Петра, у чему је оно било – стр. 70; Осми одељак: О апостолским наследницима – стр. 130; Девети одељак: О једнакости власти епископа – стр. 145; Десети одељак: Свети апостол Петар није био оснивач Римске Цркве – стр. 154; Једанаести одељак: Апостоли нису нигде били месни епископи, следствено то није био ни Петар у Риму – стр. 185; Дванаести одељак: Папа римски није Христов намесник нити је Петров наследник – стр. 197; Тринаести одељак: Ко имаде власт постављати епископе и слати учитеље за обраћење неверника – стр. 220; Четрнаести одељак: Папа није васељенски, већ епископ града Рима – стр. 241; Петнаести одељак:

Оповргавање папске безгрешности у вери – стр. 268; Шеснаести одељак: Канонизација умрлих коју је вршио Папа јесте крајње безакоње и богохуљење – стр. 306; Седамнаести одељак: О презвитерима у погледу поимања епископа – стр. 312; Осамнаести одељак: О женидби презвитера – стр. 335; Деветнаести одељак: О митрополитима и патријарсима – стр. 354; Двадесети одељак: О Васељенским саборима – стр. 384; Двадесет и први одељак: О подели Цркава Источних и Западних – стр. 433; Двадесет и други одељак: О разликама у исповедању вере Западне Цркве где следује: – стр. 518: 1) Када и преко кога је Папа римски добио првенство над другима; 2) О Пургаторијуму – стр. 522; 3) О индулгенцијама – стр. 533; 4) О опресноку (бесквасном хлебу): опширно доказивање како Христос није јео са својим ученицима законску Пасху него просту (обичну) вечеру, пошто је Он сам тада имао бити оном Пасхом: следствено, ту није било опреснока, него квасног хлеба – стр. 542; 5) О причешћивању под једним видом – стр. 560; Двадесет и трећи одељак: О исхођењу Светога Духа једино од Оца, и оповргавање свих латинских аргумената – стр. 564; Двадесет и четврти одељак: О осталим сујеверјима Западне Цркве, овде и о посвећењу Евхаристије молитвом свештеника и Цркве, а не речима Христовим: Примите једите, и остало – стр. 711; Двадесет и пети одељак: О осталим заблудама Западне Цркве, и о лажним моштима и чудима, и даље: из западних писаца – стр. 724; Двадесет и шести одељак: Римска Црква је извитоперила књиге Светих Отаца – стр. 771; Двадесет и седми одељак: Папа римски забрањује читање Свештеног Писма, којему претпоставља своја писања и уставе под именом апостолских предања – стр. 813; Двадесет и осми одељак: Богомрски декрети и уставе о власти Папства римског – стр. 838; Двадесет и девети одељак: Поступци и дела Папства римског сличне делима која се приписују Антихристу – стр. 856; Тридесети одељак: Средства којима је Папа римски достигао до своје висине – стр. 869; Тридесет и први одељак: Средства којима је Папство римско утврђено – стр. 892; Тридесет и други одељак: Папа римски мачем и огњем [покорав] све оне који одричу потчињење његовој владавини – стр. 908.

Уопште узевши, наш кандидат је горенаведени садржај списка теолошки сагледао и поделио у неколико тематских целина. Стога је прва четири поглавља књиге препознао као прву целину где је начелно изложена православна еклисиологија, док је у оквире друге целине сместио низ поглавља, 5–21. која су по свему судећи полемичког карактера, односно говоре о евидентним примерима еклисиолошких неправилности и оповргавају

основне поставке тада владајуће римокатоличке еклисиологије. Потом, трећом целином означен је низ од 22, 23, 24. и 25. поглавља, где је изложена озбиљна анализа темељних доктринарних разлика између Источне и Западне Цркве праћена побијањем одређених латинских аргумената везаних за дотичне разлике. Претпоследња, четврта целина, у чији састав је наш докторанд сврстао 26, 27. и 28. поглавље, посвећена је разоткривању латинског фалсификовања Предања Цркве које је изведено с циљем оправдања еклисиолошких новина Римокатоличке Цркве. Напослетку, пета и последња целина која обухвата 29, 30, 31. и 32. поглавље књиге, представља анализу историјско-политичких претпоставки и средстава утемељења и ширења идеја о примату римског папе. Напослетку, наш докторанд и на овом примеру долази до закључка да приликом стварања ове књиге Захарија Орфелин не врши компилацију у циљу пуког формирања њене садржине, већ у многобројним поглављима показује и веома добро познавање више теолошких тема, али и видно умеће богословског расуђивања и поређења двеју традиција Источне и Западне Цркве.

У првом поглављу другог дела докторскога рада, наш кандидат излаже уводне и значајне напомене у вези са темом истраживања, првенствено у погледу теолошко-историјског развоја полемике источних и западних хришћана поводом богословских и богослужбених питања током прве хиљадугодишњице живота Цркве, наводећи при томе релевантне примере из времена светог Фотија, Патријарха цариградског (IX век), Велики раскол из 1054. године и дајући табеларни преглед проблематичних застрањења Римске цркве, садржаних у средњовековним полемичким делима православних, али и доносећи табеларни преглед и компарацију полемичких тема заступљених у делима Илије Мињатиса, Дионисија Новаковића и Захарија Орфелина.

Сходно томе, наш докторанд умесно увиђа да се Орфелин, иако самоук и без поседовања богословског образовања у класичном смислу речи, у свом рукописном делу одлучује за оповргавање више изнетих становишта заступљених у поменутој беседи Антонија Рушицке. У низу истих препозната су од стране кандидата и она која апсолутно представљају саставне елементе литургијске теорије и праксе Православне Цркве. Стога, у двадесет и другом одељку рукописа који је уз наредне и закључно с двадесет и петим – посвећен доктринарним разликама између Источне и Западне Цркве и побијању

одређених латинских аргумената тим поводом, после тема које се тичу питања првенства римског папе и пургаторијума, садржано је разматрање проблематике индулгенција. У наставку следи оповргавање латинских аргумената који говоре у прилог употребе опреснока (бесквасног хлеба) на Литургији, као и оних који се тичу праксе причешћивања лаика искључиво под једним видом. У наведеном делу списа Орфелин полемише и о осталим, како их назива, сујеверјима Западне Цркве, међу којима и о тренутку посвећења евхаристијских дарова, који је према Латинима искључиво везан за време произношења Христових речи установљења, насупрот учењу Православне Цркве о освећењу Дарова молитвом свештеника и Цркве, односно епиклези као неизоставном и саставном делу Анафоре.

Исправно увиђајући да једним докторским радом није могуће исцрпети нити обухватити све оно што сам рукопис садржи на преко деветсто страница, наш кандидат се оправдано определио да ради потпунијег проучавања и релевантне анализе изабере управо горенаведене теме које спадају у област интересовања литургике. Будући да је реч о деловима рукописа који је у целини настао на славеносрпском језику, назначено истраживање спроведено је на тај начин што је за сваку тему пре свега изложен превод појединих поглавља списа на српски језик у смисаоним целинама, после чега је изложена одговарајућа богословска и литургичка анализа.

У складу са претходно изложеним, у другом поглављу другог дела дисертације названом „Одељак двадесет и други: 3. О индулгенцијама“, истражени су и анализирани како проблематика савршавања и тумачења Свете тајне исповести и покајања, тако и разумевање последица греха и могућности њиховог опраштања у Западној Цркви. Прецизније речено, мисли се на став Римокатоличке Цркве о постојању ризнице преизобилних заслуга или добара, као и о устаљеној пракси издавања писаних разрешења или опроштајница грехова у Римокатоличкој Цркви (индулгенција). Орфелин веома снажно разобличава заблуде римокатолика у вези с поимањем греха и разрешења, као и веру у постојање нарочитог места – пургаторијума, где душе упокојених по престављењу пролазе очишћење од греха и греховне упрљаности благодарећи очистилачком огњу. Римокатолички став да духовна власт, на основу које је могуће уклонити грехе оних који се муче у пургаторијуму, припада папи и да он исту примењује користећи се ризницом

преизобилних заслуга или добара Христових и светитељских, те издајући писмене опроштајнице грехова, Орфелин сматра новачењем и показатељем озбиљности кризе у којој се налази Римокатоличка Црква. Истовремено, сагледавајући изнета становишта наш кандидат умесно истиче да су се и код православних у XVIII веку издавале писане опроштајнице грехова, и то од стране појединих православних првојерараха, али другим поводом. Такође, наш докторанд прецизно идентификује и наводи западне богослове и црквене историчаре које Орфелин уредно цитира приликом полемичке анализе употребе индулгенција код Латина, као што су: римски ђакон Јован, Џон Колган, Роберт Белармин, Луј Дерикор, Јаков Фојхт, Антоније Пјероци, Алфонсо де Кастро, Павле Јовијус, Карло Антоније Паги, Данијел ван Папенбрек, Бартоломео Платина, Фролимонд де Ремонд, Јозеф Антоније Сакси и Марко Антоније де Доминис, што износи 87,5% од укупног броја цитираних аутора, али и, с друге стране, не заборављајући да консултује светог Јована Златоустог и Теофана Прокоповича, односно укупно 12,5% источних аутора. Следствено, благодарећи сведочанствима наведених западних аутора, Орфелин долази до закључка да пракса издавања индулгенција није била уведена, нити је била широко распрострањена у животу Западне Цркве пре XI века, односно пре времена папе Урбана II. Такође, Захарија Орфелин делимично успева да сажето изложи својеврсни развојни пут светотајинске теорије и праксе Римокатоличке Цркве у вези са Светом тајном исповести и покајања, проналазећи чак и полазишну тачку за потоње устројство описаних примера западних новаторства на основу три одлуке Трибуршког сабора, одржаног у мају 895. године у Немачкој, а које су се односиле на епитимијну дисциплину. Наш кандидат умесно констатује да је за Орфелина тако нешто било могуће пре свега благодарећи богословском сведочанству Марка Антонија де Доминиса, чије мисли аутор обилато користи и њима закључује расправу о дотичним питањима.

Наредно треће поглавље названо „Одељак двадесет и други: 4. О опресноку (бесквасном хлебу): опширно доказивање како Христос није јео са својим ученицима законску Пасху него просту (обичну) вечеру, пошто је Он сам тада имао бити оном Пасхом: следствено, ту није било опреснока, него квасног хлеба“ посвећено је Орфелиновој расправи о латинској употреби бесквасног хлеба у Литургији. Полазишна тачка за његово полемичко и богословско усредсређење на ову проблематику било је снажно заступање става једног од водећих теолога и великих ауторитета Западне Цркве,

кардинала Роберта Белармина, да је после установе Свете Литургије од Господа Исуса Христа исту обавезно савршавати на опресноку. Бивајући подстакнут таквом истрајношћу, као и владајућом вишевековном праксом на Западу у вези с тим, Орфелин започиње излагање бројних аргумената који стоје у супротности с оним што уче и заступају Латини. Тим поводом он се упушта у подробну анализу више одговарајућих јеванђелских сведочанстава о установи Евхаристије, доводећи у питање латинску аргументацију на врло једноставан и прихватљив начин и примећујући да сами јеванђелисти изричито не наводе да се у оквиру трпезе Тајне вечере користи управо бесквасни хлеб, већ да се у старозаветном и интертестаментарном периоду тачно знало када, колико дуго и под којим условима се употребљавао дотични хлеб.

Анализи питања евентуалног Христовог једења Пасхалног јагњета по старозаветном закону Орфелин приступа, према мишљењу нашег докторанда, у маниру веома талентованог богослова који образлаже и прецизно одређује термилошки смисао временског оквира – први дан бесквасних хлебова забележеног у јеванђелским одељцима. При томе, широку лепезу различитих мишљења отаца и учитеља Цркве, као и православних и римокатоличких богослова поводом прецизног одређења дана установе Литургије и евентуалног Христовог једења Пасхалне вечере, Захарија Орфелин представља у виду пет група које броје укупно 11 аутора, међу којима је шест западних аутора, односно 54,54%, и пет источних аутора, то јест 45,45%. Отуда, наводећи становишта светог Јована Златоустог и светог Теофилакта Охридског, Руперта из Дојца, Павла Бургенског, Јансениста и Малдоната, потом Епифанија Кипарског, Ефтимиија Зигабене и Никифора Калиста Ксантопула, те латинских кардинала Баронија и Белармина – Орфелин карактерише њихова мишљења као смућујућа. Насупрот томе, све оно што се описује у јеванђелским текстовима о установи Евхаристије и тренуцима издаје Спаситеља, Његовог хватања, извођења на суд, мучења, разапињања на Крсном дрвету и Смрти на Крсту, према Орфелиновом ставу указује да је у *дан петка* дошло до страдања Месије, односно онога дана када је била припрема за једење Пасхе увече. Он такође, према мишљењу нашег кандидата, исправно увиђа да није одржива теза да трајање обреда једног празничног дана може обухватити два дана, као и да су како свештеници, тако и целокупни јудејски народ јели Пасхални обед истога дана увече, то јест у петак, док је

први дан бесквасних хлебова оне године када је страдао Спаситељ био заправо суботњи дан.

Такође, приликом Орфелинове анализе наредне теме, која се тиче привидне неусаглашености и противречности четворице јеванђелиста, аутор износи закључак да Последња или Тајна вечера коју је Христос савршио с ученицима Својим није била Пасхална, већ проста или обичајна, без једења Пасхалног јагњета, као и да све неопходне припреме за евентуалну Пасхалну вечеру нису биле окончане. Сходно томе, Спаситељеве речи да је веома зажелио да једе Пасху с ученицима Његовим нису подразумевале буквално једење Пасхалног јагњета већ један другачији смисао, поводом чега се Захарија Орфелин, према оцени нашег докторанда, оправдано позива на сведочанства Тертулијана и Блаженог Августина, закључујући да је управо Спаситељ по превасходству истинско и једино Пасхално Јагње, док је једење Пасхе на коју Богочовек Господ Исус Христос алудира обед завештаног Царства Божијег и небеске славе по васкрсењу из мртвих.

Сходно претходно истраженим чињеницама, наш кандидат сматра да Орфелин долази до исправног суда да Христос није могао установити Евхаристију на бесквасном, већ на квасном хлебу. Он том приликом најпре истиче мишљење архиепископа Тура Хилдеберта који не види никакав преступ код свештеника који би савршавао Литургију на квасном хлебу, да би у наставку завршног дела овога поглавља Захарија Орфелин приступио подробном излагању података о употреби квасног хлеба у древној Цркви. Он том приликом помиње сведочанства Дела апостолских, Полидора Виргилија и Бартоломеја Платине, као и светог Григорија Богослова, на основу којих закључује да је у древној Цркви, како на Западу тако и на Истоку, на Литургији био у употреби квасни хлеб. Позивање Латина на Житије папе Александра Првог, написаног од стране Бартоломеја Платине, где стоји да је управо дотични папа увео бесквасни хлеб у Западној Цркви као литургијски принос, оставља довољно простора Орфелину да истакне на крају поглавља како је бар до времена овога папе целокупна Католичанска Црква следила праксу приношења и употребе квасног хлеба на Евхаристији. Наш докторанд на овоме месту исправно истиче да је, благодарећи истраживањима западних и источних богослова новијега доба, јасно да је до општеобавезујуће употребе бесквасног хлеба у Западној Цркви дошло тек у XI веку.

У четвртом поглављу другог дела дисертације под именом „Одељак двадесет и други: 5. О причешћивању под једним видом насупротив Христовој установи“, наш кандидат полемички анализира латинску праксу причешћивања мирјана само под једним видом. Оштро критикујући дотичну праксу и препознајући проблематичност озакоњења исте на Западу у виду одлука Тридентског сабора, Орфелин посеже за релевантним новозаветним сведочанствима и, према нашем кандидату, успева да докаже древну утемељеност евхаристијске праксе причешћивања под оба вида свих хришћана без изузетка у Источној и Западној Цркви. У прилог томе, аутор наводи недвосмислена места из више светоотачких дела која стоје у супротности са праксом причешћивања лаика под једним видом у Западној Цркви озакоњеном на саборима у Констанцу и Триденту, а која је према Орфелину дословно нарушавање Христовог завештања. Карактеришући анализирану римокатоличку литургијску праксу као веома сличну манихејској јереси, чији су следбеници одбијали да приликом причешћа примају Крв Христову, аутор списа, према увидима нашег докторанда, успешно и аргументовано доводи у питање доследност и исправност евхаристијске праксе Римокатоличке Цркве. На тај начин, Орфелин пројављује харизме луцидног полемичара-богослова који своја становишта гради на утемељеним и предањским изворима, те поврх свега вишемиленијумској, сачуваној литургијској пракси Православне Цркве. У ту сврху он у овом поглављу консултује девет различитих аутора, и то, с једне стране, шест источних и западних отаца Цркве, то јест 66,66%, као и, с друге стране, дела тројице римокатоличких аутора, односно 33,33%. Поврх свега, наш кандидат оправдано сматра да је Орфелин исписивањем овога поглавља, као и онога о латинском инсистирању на употреби опреснока на Литургији, настојао да отвори и критички сагледа питање односа трансупстанцијације и бесквасног хлеба, праћеног одсуством освећеног приноса вина приликом причешћа лаика у Западној Цркви, не улазећи у подробније разматрање ове проблематике услед обиља заступљених тема.

Пето поглавље наведеног дела докторскога рада под насловом „Одељак двадесет и четврти: О осталим сујевејима Западне Цркве, овде и о посвећењу Евхаристије молитвом свештеника и Цркве, а не речима Христовим: Примите једите, и остало“ садржи кандидатов превод и анализу Орфелиновог полемичког сагледавања петнаест других, како их назива, сујевејја Римске Цркве. У групу таквих убраја: увођење грегоријанског календара и нове Пасхалије 1582. године, пост у суботњи дан, употребу мрсне хране од

стране свештеника у току Велике четрдесетнице, стављање соли у воду приликом крштавања деце, праксу обливања и кропљења водом приликом крштења, одлагање миропомазања код новокрштене одојчади, различите видове осењивања знамењем Часног Крста, целибат, дозволу за склапање бракова између двојице браће и две сестре, забрану причешћивања деце, коленопреклоњења у суботу и недељу, веру у могућност задобијања савршене награде за душу упокојеног која се налази у пургаторијуму, потом тада владајући процес канонизације светитеља у Римокатоличкој Цркви, постојање више олтара у једној цркви и могућност истовременог служења миса на више олтара, као и латинско учење о искључивом консекраторном карактеру речи установљења Евхаристије у Римском Канону.

Иако су све гореизложене теме веома сложене и захтевне, Орфелин не посвећује равномеран простор свакој понаособ. Како исправно запажа наш докторанд, вероватно услед недостатка одговарајућих извора и литературе, али и недовољног познавања одређених чињеница из области литургијске теорије и праксе Хришћанске Цркве – аутор брзо прелази преко појединих тема. Уз помоћ једног броја напомена он се најпре дотиче неоправданог одлагања Свете тајне миропомазања у Западној Цркви, цитирајући неке западне оце који су водили борбу с пелагијанством. Потоња Орфелинова полемика усмерена је у правцу оповргавања латинског обичаја грађења више олтара у једном храму и заступљеној пракси истовременог служења више миса, при чему наводи контрааргументацију изречену устима римокатоличког богослова де Доминиса и помиње познати став о литургијској бинацији Светога папе Лава Великог.

Такође, значајно место у наставку овога поглавља Орфелин посвећује тематици освећења Дарова на Литургији, то јест добро познатој расправи источних и западних хришћана о тачном тренутку претварања евхаристијских приноса хлеба и вина у Тело и Крв Господњу. Одређени број библијских (релевантна јеванђељска места и одломци из посланица апостола Павла) и литургијских извора (Литургија Климента Римског из списка *Апостолске установе*, Литургија Светог апостола Јакова Брата Божијег, Литургија Светог апостола и јеванђелиста Марка, Етиопска Литургија Светог Василија Великог, Римска Литургија Светог апостола Петра и Римска Миса), те једанаест светоотачких сведочанстава (Јустин Мученик и Философ, Иринеј Лионски, Кирило Јерусалимски,

Василије Велики, Григорије Ниски, Блажени Јероним, Блажени Августин, Кирило Александријски, Папа Григорије Велики, Јован Дамаскин, Никола Кавасила) с једне стране, али и једанаест коментара западних и источних црквених писаца и богослова (Тертулијана, Оригена, Јевсевија Кесаријског, Оптата Милевског, Теодорита Кирског, Папе Инокентија Првог, Виктора Антиохијског, монаха Ремигија, Марка Антонија де Доминиса, Проспера Фагнана Бонија и Роберта Белармина) с друге стране – које је аутор прочитао, превео и уградио у овај део списка, то јест две истобројне групе од укупно 22 аутора, према исправном закључку нашег кандидата, одају утисак о Орфелину као врло проницљивом и драгоценом полемичком богослову Православне Цркве.

У последњем поглављу дисертације кандидат сажима претходна закључна излагања и с правом истиче да иако није преведена и анализирана преостала садржина других поглавља из обимног Орфелиновог списка, а која само на први поглед не могу бити окарактерисана као претежно литургијска, неоспорно је да и она такође треба да буду посматрана кроз призму теоретских и практичних аспеката богослужбеног живота Цркве. Конфесионално-полемичка теологија Православне и Римокатоличке Цркве је, према успешно оствареном истраживачком процесу нашег докторанда, у својој сржи дубоко литургијска и светотајинска. Било да је реч о папском примату и питању власти суда, апостолском прејемству, заснивању и устројству црквеног живота, исправном учењу о исхођењу Духа Светога, светоотачком предању или пак читању Светога Писма као и другим питањима – све указује да се у средишту богословске полемике увек налазе теме које се директно тичу стварности живота Цркве Божије која није ништа друго до Тело Христово и заједница која у Сину Божијем као Глави богослужбено живи и исповеда своју пуноћу. Отуда је литургијска теологија дела Захарија Орфелина *Против папства римскога* (Патријаршијска библиотека Рс 214) у контексту конфесионално-полемичке литературе Карловачке митрополије XVIII века, оригинално сведочанство и нарочити израз теолошких интересовања православних хришћана за бројна питања која се отварају у наведеној епохи. Управо ће овај спис открити, како оправдано запажа кандидат, у правом светлу једног нетипичног, али истовремено драгоценог полемичког теолога Карловачке митрополије – Захарија Орфелина. Поменута личност, будући лаик-теолог, богословски ствара у доба успона цивилне интелигенције, сведочећи на тај начин да бригу и старање за унапређење живота Православне Цркве и хришћанског српског рода показују не само епископи,

монаштво и свештеници, већ и остали сталежи Црквенога Тела. Такође, иако је Орфелин био неоспорно надарена и свестрана личност, његово дело *Против папства римског* није му обезбедило лакши животни пут и виђенији друштвени статус. Штавише, наш докторанд изводи закључак да је израда поменутог дела у одређеној мери утицала на Орфелина да се исувише расплине, истовремено га онемогућивши да се развије у квалитетнијег теолога. Али, упркос томе истраживачки резултати ове дисертације недвосмислено показују да рукописна књига Захарија Орфелина *Против папства римског* остаје у групи најзначајнијих и најволуминознијих дела богословско-полемичке садржине XVIII столећа.

4. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Кандидат је прегледно изложио и успешно анализирао тему докторскога рада. Дисертација је методолошки урађена веома квалитетно, док је нарочити допринос вишеструк. Наш докторанд је на успешан начин научно разрешио најпре више уводних питања у вези са називом, временом, поводом и настанком рукописног дела Захарија Орфелина *Против папства римског*, али и у погледу идентификовања обимне литературе консултоване поводом писања поменутог дела. Такође, иако је наш кандидат православни Антиохијац, он је тачно и богословски прецизно превео истраживане делове Орфелиновог рукописа са славеносрпског на савремени српски језик, што није био уопште једноставан задатак. Упоредо са тим, приликом спровођења богословске анализе литургијске теологије заступљене у наведеном делу, као и хватања у коштац са изузетно захтевним литургијским темама, докторанд Тајар је показао одмерен приступ и извео исправне и драгоцене закључке. Осим тога, кандидат је успео и да одговарајућом аргументацијом сагледа и оцени домете полемичко-теолошких прегнућа Захарија Орфелина у светлу свеукупног богословског наслеђа Православне Цркве кроз историју. На тај начин, он је, остварујући циљ дисертације, успешно показао оригиналност и актуелност Орфелиновог списа *Против папства римског*, умесно истичући да његова садржина проширује наше увиде у путеве српског богословља који су развијани и унапређивани у Карловачкој митрополији у XVIII веку.

5. Закључак

Докторска дисертација Туфика А. Тајара под насловом *Литургијска теологија дела Захарије Орфелина - Против папства римског (ПБ Рс 214) у контексту конфесионално-полемичке литературе Карловачке митрополије XVIII века*, урађена је у складу са одобреном пријавом дисертације. Дисертација је оригинално и самостално научно дело. Комисија са задовољством констатује да овај рад испуњава научне нормативе докторске дисертације и предлаже Наставно-научном већу Православног богословског факултета Универзитета у Београду да одобри јавну одбрану овог рада.

У Београду, 2. фебруара 2021. године

Чланови Стручне комисије за преглед и оцену дисертације:

1. _____

др Владимир Вукашиновић,

редовни професор Православног богословског факултета

Универзитета у Београду (ментор)

2. _____

др Владимир Симић,

ванредни професор Филозофског факултета

Универзитета у Београду

3. _____

др Србољуб Убипариповић,

ванредни професор Православног богословског факултета

Универзитета у Београду